

VOYAGA YETMAGANLAR VIKTIMOLOGİYASINI KELIB CHIQUISH SABABLARI VA OLDINI OLISH CHORA- TADBIRLARI

Nazarov Ilxambek Alimovich

O'z Res IIV Malaka oshirish instituti katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20725589>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 1-iyun 2026 yil
Ma'qullandi: 5-iyun 2026 yil
Nashr qilindi: 17-iyun 2026 yil

KEY WORDS

ABSTRACT

Voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etiladigan zo'ravonlik, qo'rqitish, jismoniy yoki ruhiy ta'qiblarga qarshi samarali kurash olib borish – nafaqat jinoyatga qarshi kurashish, balki butun jamiyatni himoya qilish deganidir.

Bu yo'nalishdagi yechimlar faqat jazoga asoslanmasligi, balki profilaktikaga, tarbiyaga, ta'limga va sog'lom muhit yaratishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim

Voyaga yetmaganlar viktimizatsiyasining kelib chiqish sabablari juda ko'p qirrali bo'lib, ularni ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va shaxsiy omillar orqali tahlil etish mumkin.

Jumladan

1-Ijtimoiy omillar - Noto'g'ra oilaviy muhit: Ota-onalarning ajrashi, alkogolizm, zo'ravonlik kabi holatlar bolada xavfli muhitda o'sishiga sabab bo'ladi.

- Nazoratsizlik: Bolalarning ta'lim muassasalari va oila nazoratidan tashqarida qolishi ularni viktimizatsiya xavfiga duchor etadi.

2-Iqtisodiy omillar: Kambag'allik: Iqtisodiy yetishmovchilik natijasida bolalar ko'cha mehnati, noqonuniy faoliyat va savdoga majbur bo'ladi.

- Ishsizlik va muhtojlik: Oilalarning iqtisodiy ahvoli yaxshi bo'lmasa, bolalarni ekspluatatsiya qilish holatlari ko'payishi mumkin.

3. Ma'naviy-mafkuraviy omillar: Axloqiy inqiroz: Jamiyatda yomon odatlar (zo'ravonlik, internetdagi salbiy kontent) targ'iboti bolalarning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. - Ma'lumot yetishmasligi: Bolalar o'z huquqlarini bilmasligi va himoya usullarini o'rganmaganligi ularni zaif qiladi.

4. Shaxsiy va psixologik omillar:- Bolaning shaxsiy xususiyatlari: Juda ishonchchan, iltifotli yoki aksincha, agressiv bolalar ko'proq jabrlanuvchiga aylanishi mumkin. - Psixologik jarohatlar: Bolalikdagi jarohatlar (masalan, qurquv, kamsitish) ularni manipulyatsiyaga moyil qiladi.

Voyaga yetmaganlar viktimizatsiyasining turlari quyidagilar xisoblanadi.

- Jismoniy zo'ravonlik: Urish, kaltaklash, jarohat yetkazish. Bu bolaning jismoniy va ruhiy holatiga jiddiy ziyon yetkazadi.

- Ruhiy tazyiq: Tahdid, haqorat, kamsitish. Psixologik jarohatlar chuqur iz qoldiradi.

- Jinsiy zo'rvonlik: Bolalarni seksual ekspluatatsiya qilish, tahdid qilish. Bu eng og'ir viktimizatsiya turidir.
- Ekspluatatsiya: Bolalar mehnati, sadoqatdan foydalanish, moddiy yordam va'dasi bilan aldash.
- Kiberviktimizatsiya: Internet orqali tahdid, shantaj, manipulyatsiya

O'zbekiston Respublikasining 2014 yil 14 maydagi «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida»gi Qonunining 44-moddasida huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi chora-tadbirlari quyidagilardan iborat ekanligi belgilab berilgan.

- huquqbuzarliklardan jabrlanganlarga nisbatan shaxsning individual va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari hisobga olingan holda profilaktika tadbirlarini o'tkazish;
- aholiga, shu jumladan huquqbuzarlikdan jabrlanganlarga shaxslar o'rtasidagi nizolarni hal etish usullarini o'rgatish;
- huquqbuzarlikdan jabrlanganlarni aniqlash va himoya qilish chora-tadbirlarini ko'rish;
- huquqbuzarlikdan jabrlanganlarga professional huquqiy, ijtimoiy, psixologik, tibbiy, pedagogik va boshqa turdagi yordam ko'rsatadigan rehabilitatsiya markazlarini tashkil etish;
- huquqbuzarlikdan jabrlanganing jismoniy va psixologik xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan maxsus keng ko'lamli chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, uni qonunda nazarda tutilgan o'zini o'zi mudofaa qilish usullari va vositalari to'g'risida xabardor qilish;
- g'ayriijtimoiy xulq-atvor nisbatan tez-tez kuzatiladigan yoki huquqbuzarliklar tez-tez sodir bo'lib turadigan joylarni (hududlarni) muntazam ravishda nazorat qilish;
- g'ayriijtimoiy xulq-atvor, tayyorlanayotgan yoki sodir etilgan huquqbuzarliklar to'g'risida axborot olish maqsadida huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi organ yoki muassasa huzurida ishonch, tezkor aloqa telefonlarini, qutqaruv xizmatlarini tashkil etish;
- profilaktika dasturlari va tadbirlari loyihalarining ommaviy muhokamalarini tashkil etish, ularni amalga oshirish jarayonida muammolar va kamchiliklarni aniqlash hamda bartaraf etish maqsadida jahon internet axborot tarmog'ida veb-saytlar, bloglar, chatlar tashkil qilish;
- huquqbuzarliklar profilaktikasining zamonaviy usullari to'g'risida elektron adabiyotlarni tarqatish.

huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi chora-tadbirlarini amalga oshirish tartibini batafsilroq ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

1. Huquqbuzarliklardan jabrlanuvchilarga nisbatan shaxsning individual va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari hisobga olingan holda profilaktika tadbirlarini o'tkazish. Huquqbuzarliklardan jabrlanishga moyil bo'lgan, jabrlanish ehtimoli yuqori bo'lgan va jabrlangan shaxslarni aniqlashi, ularning individual va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganishi, shaxsning xarakteri, temperamenti, ruhiy kechinma va holatlari, hodisalarga va tevarak-atrofdagilarga munosabati, salbiy xususiyatlari, irodasi, motivlari, dunyoqarashi va boshqalar aniqlanadi. Bundan tashqari, jabrlanuvchiga profilaktik ta'sir etish jarayonida unga xos bo'lgan alohida xususiyatlari, xususan, intellektual, irodaviy, axloqiy sifatlarining hisobga olinishi, shaxsning ko'tarinki (optimistik) yoki tushkun (pessimistik) kayfiyatiga qarab bir xil vaziyatni turli shaxslar turlicha talqinda (yaxshi va yomon taassurotlar asosida) eslab qolishi mumkinligini inobatga olishi zarur.

2. Aholiga, shu jumladan huquqbuzarliklardan jabrlanuvchilarga shaxslar o'rtasidagi nizolarni hal etish usullarini o'rgatish. Huquqbuzarliklardan jabrlanishiga olib keluvchi nizolar va nizoli vaziyatlarni aniqlaydi va o'rganadi. Ushbu jarayonda shaxslar o'rtasida vujudga kelgan nizolarning sabab va sharoitlarining tahlillariga asosan ularni hal etishning: a) o'zaro kelishuv yoki bir-biridan kechirim so'rash; b) yetkazilgan mulkiy yoki ma'naviy zararni bartaraf etish; v) taraflarning yaqinlari ta'siri imkoniyatidan foydalanish; g) amaldagi qonunlarda belgilangan tartibda vakolatli organ va muassasaga murojaat qilish va boshqa usullarni tushuntiradilar.

3. Huquqbuzarliklardan jabrlanuvchilarni aniqlash va himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni ko'rish. Huquqbuzarliklardan jabrlangan shaxslar to'g'risida olingan axborotlarni tahlil qilinadi, bu yo'nalishda jabrlanuvchilarni himoya qilish choralari amalga oshiradi. Jabrlanuvchilarni himoya qilish quyidagilarni, jumladan, shaxsning huquqlarini himoya qilishni, tibbiy, psixologik, pedagogik yordam berishni, yaqinlari va boshqalar bilan aloqalarni yaxshilashni, jabrlanuvchilarning buzilgan huquqlarini tiklashni, o'zini o'zi himoya qilish usullarini o'rgatishni nazarda tutadi.

4. Huquqbuzarliklardan jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatuvchi ixtisoslashtirilgan muassasalarni tashkil etish. O'zbekiston Respublikasining «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida»gi 2014 yil 14 may qonunining 45-moddasida belgilangan tartibda davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari qonun hujjatlariga muvofiq huquqbuzarliklardan jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatuvchi ixtisoslashtirilgan muassasalar tuzishi mumkin. Ushbu ixtisoslashtirilgan muassasalar huquqbuzarliklardan jabrlanuvchilarga huquqiy, ijtimoiy, psixologik, tibbiy, pedagogik va boshqa turdagi yordam ko'rsatadi. Mazkur norma talablariga asosan ixtisoslashtirilgan muassasalar: a) huquqbuzarliklardan jabrlangan shaxslarni aniqlaydi; b) ularga kechiktirib bo'lmaydigan tibbiy, psixologik, ijtimoiy, yuridik va boshqa yordam ko'rsatadi; v) ularning xavfsizligini ta'minlaydi; g) yaqinlari va boshqalar bilan muloqot o'rnatishida ko'maklashadi; d) huquqbuzarlikdan jabrlanuvchilarga, ularning qarindoshlariga va vasiylariga huquqbuzarliklardan jabrlanuvchilar huquqlari va qonuniy manfaatlari to'g'risida tushuntiradi; huquqbuzarliklardan jabrlanuvchilarni ijtimoiy rehabilitatsiyasini amalga oshiradi.

5. Huquqbuzarlikdan jabrlanuvchining jismoniy va psixologik xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan maxsus kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, uni qonunda nazarda tutilgan o'zini o'zi mudofaa qilish usullari va vositalari to'g'risida xabardor qilish. Fuqarolarning xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan «Yong'in xavfsizligi oyligi», «Harakat xavfsizligi oyligi», «Diqqat piyoda», «Diqqat bolalar», «Diqqat temir yo'l», «Mast haydovchi» kabi maxsus hamda tezkor profilaktik tadbirlar o'tkaziladi, jabrlanuvchilarning psixologik xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan boshqa maxsus chora-tadbirlarni ishlab chiqadi va amalga oshiradi.

6. G'ayriijtimoiy xulq-atvor nisbatan tez-tez kuzatiladigan yoki huquqbuzarliklar tez-tez sodir bo'lib turadigan joylarni (hududlarni) muntazam ravishda nazorat qilish. birinchidan, ma'muriy hududdagi g'ayriijtimoiy xulq-atvor nisbatan tez-tez kuzatiladigan yoki huquqbuzarliklar tez-tez sodir bo'lib turadigan joylar, jumladan kafe, bar, restoran, aholi gavjum joylar, tashlandiq yoki qarovsiz binolar kabilarni aniqlaydi, ikkinchidan, ushbu joylarni (hududlarni) muntazam ravishda nazorat qilishni tashkil etish bo'yicha qo'shimcha patrul naryadlari joriy etadi yoki ularning yo'nalishlariga tegishli o'zgartishlar kiritadi, uchinchidan, mazkur joylarda fuqarolarning huquqbuzarliklardan jabrlanishiga olib keluvchi sabab va sharoitlarni aniqlaydi hamda ularni bartaraf etish choralari ko'radi, to'rtinchidan, ushbu joylarda odamlarning jabrlanishiga olib keluvchi omillarni bartaraf etishni so'rab,

tegishli hokimliklarga, mutasaddi tashkilotlarga asoslantirilgan taklif va taqdimnomalar kiritadi.

7. Hujum qilingan taqdirda zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat haqidagi ma'lumotlarni keng tarqatish yo'li bilan aholiga huquqiy tarbiya va ta'lim berish. Aholi o'rtasida targ'ibot ishlarini olib borish, sport to'garaklarida o'zini himoya qilish uchun kuch ishlatishni o'rgatish, ommaviy axborot vositalarida himoyalani sh usullarini qo'llashni namoyish etishni tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon fuqarolarga hujum qilingan taqdirda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 37-moddasiga asosan «Zaruriy mudofaa», 38-moddasiga asosan «Oxirgi zarurat» doirasida kuch ishlatib o'zlarini himoya qilishlari haqidagi ma'lumotlarni keng tarqatish yo'li bilan ularning huquqiy bilimlarini oshirishni ham nazarda tutadi.

8. G'ayriijtimoiy xulq-atvor, tayyorlanayotgan, sodir etilayotgan yoki sodir etilgan huquqbuzarliklar to'g'risida axborot olish maqsadida huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi organ yoki muassasa huzurida ishonch, tezkor aloqa telefonlarini, qutqaruv xizmatlarini tashkil etish. Bugungi kunda huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi organ yoki muassasa huzurida g'ayriijtimoiy xulq-atvor, tayyorlanayotgan, sodir etilayotgan yoki sodir etilgan huquqbuzarliklar to'g'risida axborot olish maqsadida ishonch telefonlari tashkil etilgan. Bugungi kunda ilg'or tajribalarni o'rgangan holda huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi tegishli organ yoki muassasalar huzurida qutqaruv xizmatlarini tashkil etish va faoliyat yuritishini ta'minlashning huquqiy mexanizmini yaratish eng dolzarb vazifalardan biridir.

9. Profilaktika dasturlari va tadbirlari loyihalarining ommaviy muhokamalarini tashkil etish, ularni amalga oshirish jarayonida muammolar va kamchiliklarni aniqlash hamda bartaraf etish maqsadida jahon Internet axborot tarmog'ida veb-saytlar, bloglar, chatlar tashkil qilish.

Jahon Internet axborot tarmog'ida veb-saytlar, bloglar, chatlarni:

a) huquqbuzarlikdan jarblanuvchi bo'lishga olib keladigan sabab va sharoitlar; b) huquqbuzar tomonidan qo'llaniladigan qurol va usullar haqida ogoh etish; v) huquqbuzarlardan himoyalani sh usullari va ularni qo'llash taktikasini o'rgatish; g) huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasiga doir dasturlarni hamda unga kiritilayotgan chora-tadbirlarni muhokama qilish; d) ushbu dasturlarini amalga oshirish jarayonida yuzaga kelayotgan muammo, xato va kamchiliklarni aniqlash; ye) ularni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlarni hamkorlikda ishlab chiqish hamda samarali amalga oshirishni ta'minlash maqsadida tashkil etadi.

10. Huquqbuzarliklar profilaktikasining zamonaviy usullari to'g'risida elektron adabiyotlarni tarqatish. Huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasini ta'minlashga xizmat qiluvchi, jumladan, fuqarolarni huquqbuzarlikdan himoyalani sh, o'zini o'zi mudofaa qilish usullari, vositalari va shakllarini o'rgatuvchi maxsus milliy elektron adabiyotlarni tayyorlash, ko'paytirish, tarqatish va undan foydalanishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish bugungi kunda huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi organ va muassasalar oldida turgan dolzarb vazifalardandir.

Xulosa qilib aytganda, profilaktika inspektorlarining huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi chora-tadbirlarini o'z vaqtida amalga oshirish kelgusida ushbu faoliyatni samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Hozirgi vaqtda ichki ishlar organlari tomonidan amalga oshirilayotgan profilaktik tadbirlar asosan huquqbuzarlik va jinoyatlarning oldini olish maqsadida targ'ibot-tushuntiruv ishlarini olib borish hamda g'ayriijtimoiy salbiy xulq-atvorga ega bo'lgan shaxslarni aniqlash va ularga nisbatan tarbiyaviy profilaktik ishlarni tashkil etishga qaratilgan.

Buning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- fuqarolarni turli ko'rinishdagi jinoyatlarning qurboni bo'lishining oldini olish (misol uchun, odam savdosi, diniy ekstremizm va terrorizm va boshqalar);
- jinoyat qurboni bo'lishi mumkin bo'lgan toifadagi (ishonuvchan, qiziquvchan, huquqiy darajasi yuqori bo'lmagan) shaxslarni aniqlash va ularning huquqiy ongi va madaniyati oshirish;
- kasbi jinoyat qurboniga aylanishiga olib keluvchi shaxslar (haydovchilar, inkasatorlar)ning hushyorligini oshirish bo'yicha maslahatlar berish;
- muayyan hatti-harakatlari bilan boshqalarning e'tiborini o'ziga jalb etuvchi (har xil turdagi taqinchoq va qimmatli buyumlarni yonida olib yuruvchi kriminogen xususiyatga ega bo'lgan shaxslar)ga viktimologik profilaktikaning mazmuni va mohiyatini tushuntirish.

Ichki ishlar organlarining viktimologik profilaktika faoliyatini masarali tashkil etilishi jinoyatlardan jabrlanishi mumkin bo'lgan muayyan toifadagi shaxslarni o'rganish va o'z vaqtida hamda ushbu yo'nalishdagi kompleks profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirishni taqozo etadi.

